

Ryszard Zajączkowski: Literackie świadectwo konesera. Józefa Wittlina podróże do Włoch

Włochy były nie tylko celem turystycznych wояży Wittlina, lecz także istotnym obszarem kulturowym. W miejscach, które zwiedzał, poszukiwał zawsze trwałych wartości składających się na kształt cywilizacji łacińskiej. Dlatego każdy wyjazd do Europy, a zwłaszcza do Italii, działał na niego niezwykle ożywczo – pisze Ryszard Zajączkowski w „Teologii Politycznej Co Tydzień”: „Józef Wittlin. Cierpliwy piechur XX wieku”.

W nieopublikowanej korespondencji Józefa Wittlina do Jerzego Sołowija jest zapis w liście opatrzonym datą 5 grudnia 1966 r.:

Mógłbym Ci długie listy wypełnić opisem kontrastów między naszym życiem tutaj, w Europie, zwłaszcza we Włoszech. – Ale sens literatury polega właściwie na tym, że powinno się pisać książki – dla przyjaciół – i w tych książkach opisywać swoje wrażenia. Dawniej listy należały do takiej literatury – z listami Madam de Sévigne do córki Mme de Grigau na czele. Dziś epistolografia zanika. Dla wielu rzeczy do powiedzenia (powielenia) zarówno o N. Jorku (szkic już przeszło ćwierć wieku) oraz o Europie – do której od 1958 odbyłem sześć podróży – czuję, że powinienem koniecznie skończyć, obie

książki które rozpocząłem i do których nagromadziłem masę materiałów: jedną o No. Jorku druga o moich podróżach. Ale zawsze brak mi czasu i sił[1].

Eseje podróżnicze Wittlin zaczął pisać jeszcze przed wojną. Wiązało się to z jego licznymi wjazdami. Szczególnie fascynowały go kraje romańskie (choć jeździł również do Austrii, Niemiec, Jugosławii i Rumunii, a po wojnie też do Szwajcarii i Anglii). W 1933 r. opublikował zbiór tekstów pt. *Etapy. Italia – Francja – Jugosławia*, w których opisał swoje pierwsze podróżnicze wtajemniczenia. Z Hiszpanią zetknął się po raz pierwszy podczas ucieczki z Europy do Stanów Zjednoczonych w 1940 r. Po wojnie zaś odwiedzał ten kraj od początku lat sześćdziesiątych, gdyż w Madrycie zamieszkała jego córka.

Wittlin już we Lwowie, gdzie na początku XX wieku spędził kilkanaście lat życia, słusznie odkrywał mnóstwo włoskich inspiracji

Spośród „trzech sióstr”

śródziemnomorskich, którym zamierzał poświęcić esej, najbardziej upodobał sobie Italię. Nie przypadkiem w liście z 16.02.1966 r. do Kazimierza Wierzyńskiego wspominał o swoich „od lat najmłodszych – najukochańszych Włoszech”[2]. Wittlin już we Lwowie, gdzie na początku XX wieku spędził kilkanaście lat życia, słusznie odkrywał mnóstwo włoskich inspiracji. Esaj *Mój Lwów* (opublikowany w Ameryce 1 maja 1946 r.) to znakomite świadectwo nie tylko jego silnych emocjonalnych związków z tym miastem, lecz także dokładnej

obserwacji włoskich wpływów. Można je odnaleźć w bryłach świątyń, kaplic i kamienic lwowskich często wznoszonych według projektów Pawła Rzymianina – architekta włoskiego pracującego tam na przełomie XVI i XVII wieku. Lwów oraz zainteresowanie św. Franciszkiem zainspirowały pisarza do podróży na Półwysep Apeniński. Przyroda, ludzie, a zwłaszcza sztuka Italii, to trzy wątki najczęściej wracające w jego wspomnieniach[3]. W 1924 r. Wittlin pisarz podczas podróży poślubnej przybył wraz żoną do Wenecji, zaś rok później wyjechał Italii, aby pisać książkę o św. Franciszku. Z początku interesował go szczególnie Asyż, a następnie zachwyliła również Cortona – jako miasta narodzin duchowości franciszkańskiej. Dlatego w opisach tych miejsc uderza brak zainteresowania architekturą. Pisarz kładzie za to nacisk na ich duchowy wymiar. Cechą miasta św. Franciszka jest dla pisarza doskonała jedność:

Wszystkie bowiem zmysły dzięki nadzwyczajnej jednolitości przyrody, religii i sztuki, ogarnia owo mistyczne zestrojenie koloru murów z kolorem góry i zielenią doliny, ujarzma ta harmonia, jaka istnieje między surowością architektury XII i XIII wieku a łagodnym Pani Biedy, która wszystkie wieczory przepaja tuta sobą na pamiątkę swych zaślubin z synem bogatego handlarza sukien, Franciszkiem Bernadone. [...] Wszystko łączy się tu z sobą: i to, co się widzi, i to, co się słyszy, i to, co się czuje [...] [4].

W 1972 r. powstał esej Wittlina *Cortona, Luca Signorellii i święta Małgorzata z Cortony*. Tekst ten wyrósł z wizyt pisarza w tym mieście oraz z zainteresowania sztuką włoską i tematyką religijną (w pobliskim Sant'Egidio Wittlinowie czterokrotnie spędzali wakacje). Autor jak średniowieczny mozaicysta (za takiego na gruncie literatury siebie

uważał) połączył w nim detale historyczne, malarskie, literackie oraz obserwacje wyjęte ze współczesności. W utworze tym uwagę zwraca też przypisywany Wittlinowi wynalazek na gruncie polskiej literatury: palimpsestowy charakter tekstu. Pisarz nie izoluje średniowiecznej i współczesnej tematyki – wprost przeciwnie formuje je w wymowną całość (np. przez zestawienie kościołów w Cortonie i Nowym Jorku). Wprowadza również wątek fabularny, a wszystko ożywia dyskretnym humorem.

Należy wyraźnie podkreślić, że na spuściznę Wittlina w równej mierze składają się zarówno wykończone utwory, jak też zarysy esejów, stenogramy audycji radiowych, listy i notatki... Tworzą one też obraz Italii złożony z pojedynczych obserwacji i zachwyków. Teksty Wittlina z podróży na Półwysep Apeniński zawierają często wzmianki o nieodkrytych lub mało znanych miejscowościach i dziełach sztuki. W przedwojennych esejach pisarz wspominał Montefalco i Foligno oraz takich malarzy, jak Francesco Melanzio, Pier Antonio Mezzastris, Benozzo Gozzoli, Pietro di Giovanni Mazzaforte, o których geniuszu przekonani są tylko nieliczni znawcy, podczas gdy ich prace składają się na wielkie bogactwo kultury Toskanii i wyraźną obecność w niej ducha franciszkańskiego. Ta perspektywa oglądu nie zmieniła się podczas powojennych wyjazdów Wittlina do Włoch. W nieopublikowanych *Notatkach z podróży do Europy* stale wraca fascynacja tym, co niezwykle, a niedocenione: „Chodzenie po muzeach. Magia wielkich nazwisk. Zatrzymujemy się przed dziełami artystów, których nazwiska są sławne, a krzywdzimy mało znanych, chociaż może równie pięknych, a może piękniejszych”[5]. Znamienny jest też inny zapis: „Arezzo. Pierro della Francesca. Legenda krzyża. Obym mógł razem z królową Sabą uklęknąć przed drzewem Krzyża i zostać tak już na zawsze. Wejść w ten pejzaż na fresku i rozpląnąć się w nim”[6]. Albo tamże:

„Destylacja piękna. Oczyszczenie z ropy życia – z walk, z bitew, ohydy cierpienia. Z tego mordowania, ucinania głów zostaje tylko sama, tajemnicza esencja piękna”[7].

Sporo drobnych relacji z podróży po Italii zawiera korespondencja pisarza z Janem Winczakiewiczem. Oto choćby wspomnienie zapisane w liście z 24 sierpnia 1970 r. z okresu pobytu w Sant’Egidio:

Dzięki uprzejmości Włochów – samochodem – jeździliśmy z nią [z córką Elżbietą – po okolicznych miasteczkach tokańskich głównie pod znakiem Pierro delta Francesca. Byliśmy w jego rodzinnym Sansepolcro, gdzie w miejscowej pinakotece – są cuda. Ale największe wrażenie wywarł na nas jego fresk w nagiej bielonej wapnem kapliczce cmentarnej w miejscowości Monteichi – przedstawiający Madonnę w ciąży (Madonna del Parto) – między dwoma aniołami[8].

Doświadczenia zebrane podczas wyjazdów do Włoch pozwoliły Wittlinowi dać przepis na wyprawę w liście z 27 kwietnia 1974 r. do Zygmunta Haupta:

Cieszę się, że Drogi Pan z Szanowaną małżonką wybierają się w czerwcu do Włoch. Prosi mnie Pan o radę. Mój system polega na tym, że wybieram jakiś rejon – a nie jeżdżę wzdłuż buta italskiego z góry na dół – [...] jak to czynią przeważnie turyści amerykańscy. Więc albo północne Włochy – powiedzmy z Mediolanu do Wenecji, z Wenecji poziomo z Veneta do Werony i Vinzenzy – albo nad jeziora (Como, Logo Maggiore). Z Wenecji

radziłbym koleją pojechać do Padwy. Albo autobusem do Rawenny. Druga ewentualność Toskania i Umbria. To moje najmilsze strony świata. Zależy też, z której strony Państwo przyfruną – czy z Mediolanu czy z Rzymu. Jeśli z Mediolanu – można koleją pojechać do Florencji – stamtąd do Sieny lub do Pizy, albo do Perugia, Asyżu. Spoleto. Wszędzie są cuda[9].

Oprócz architektury i przyrody w korespondencji pisarza pojawia się też wątek zdrowych międzyludzkich relacji

Oprócz architektury i przyrody w korespondencji pisarza pojawia się też wątek zdrowych międzyludzkich relacji. Tę myśl Wittlin zanotował

już w szkicu do *Raptus Europae*: „Ucieczka do ludzi życzliwych, do miłości. Sens podróży do Włoch”[10]. Prawie 30 lat później o swym przedostatnim pobycie we Włoszech wspominał m.in. w liście z 1974 r. do Zofii Kozarynowej: wielbicielki jego twórczości, a zarazem osoby świetnie znającej Italię:

Z Rzymu w pierwszych dniach sierpnia pojechaliśmy do Toskany – i 4 tygodnie spędziliśmy w St. Egidio, gdzie Halina i ja czujemy się naprawdę jak w domu, a raczej lepiej niż w domu, bo wygodniejszy tryb życia. Już czwarty raz tam byliśmy, a gospodarze odnoszą się do nas jak do bliskich ludzi. W ogóle „strona ludzka”, mimo kryzysów trapiących Włochy, godzi mnie z życiem i z ludźmi. Bo też ci ludzie są czarujący, dobrzy, serdeczni, uczynni – począwszy od gospodarzy [...], a

skończywszy na służbie i współlokatorach Villa Gugelimesca, o czym mogłem się przekonać, gdy tam zachorowałem i musiałem leżeć w łóżku z temperaturą dość wysoką[11].

Bardzo pozytywny czy wręcz wyidealizowany obraz Italii i jej mieszkańców to zapewne próba odreagowania przez Wittlina na doświadczenia amerykańskie. Pobyt w Stanach wiązał się bowiem dla niego z wieloma negatywnymi przeżyciami. Szczególnie w jego listach do Winczakiewicza, Haupta i Wierzyńskiego powracają wyznania o tęsknocie za Europą oraz uwagi o radykalnej różnicy między oboma kontynentami. Lektura nieopublikowanych notatników pisarza pozwala zauważyć, że żyjąc w Ameryce, pisał często więcej o Europie, niż o kraju swego nowego osiedlenia, a na swą przybraną ojczyznę patrzył z perspektywy europejskiego intelektualisty. Stąd choćby kąśliwa uwaga:

Różnica między Europejczykiem a Amerykaninem jest taka, że E[uropejczyk] jada potrawy a A[merykanin] kalorie i witaminy. E[uropejczyk] kocha, A[merykanin] spełnia potrzeby seksualne[12].

Włochy były nie tylko celem turystycznych wojaży Wittlina, lecz także istotnym obszarem kulturowym. W miejscach, które zwiedzał, poszukiwał zawsze trwałych wartości składających się na kształt cywilizacji łacińskiej. Dlatego każdy wyjazd do Europy, a zwłaszcza do Italii, działał na niego niezwykle ożywczo. Podróże te miały służyć nie tylko wypoczynkowi, poszukiwaniu informacji i wrażeń, spotkaniom z wybitną sztuką, z piękną przyrodą i z niezwykle ludźmi. Można je też

uznać za sposób doskonalenia się w postrzeganiu świata; kształcenia wrażliwości estetycznej i moralnej. To przekonanie pisarz utrwalił już w 1946 r. w liście do Winczakiewicza:

Nie trzeba prosić Boga o to, żeby pozwolił zobaczyć Francję czy Włochy, lecz raczej o to żeby dał jeszcze tę wrażliwość dzięki której Francja i Włochy czarowały nas w młodych latach.

Ryszard Zajączkowski

Ryszard Zajączkowski – literaturoznawca, profesor doktor habilitowany nauk humanistycznych w dziedzinie literaturoznawstwo na Wydziale Filozofii KUL, członek Instytutu Literaturoznawstwa Wydziału Nauk Humanistycznych KUL. Edytor i redaktor serii książkowej Literacki Wymiar Kultury, publicysta oraz tłumacz.

[1] Archiwum J. Wittlina w Houghton Library, Cambridge (MA, USA).

[2] Archiwum K. Wierzyńskiego, Biblioteka Polska w Londynie.

[3] Wittlin wspomniał o tym choćby w liście do Cz. Miłosza: „Panie Czesławie [...] ja do Francji się nie wybieram. Mnie raczej czarują Włochy: kraj, ludzie i sztuka”. *Listy Józefa Wittlina do Czesława Miłosza*, oprac. R. Zajączkowski, „Pamiętnik Literacki” 2017 z. I, s. 182.

[4] J. Wittlin, *Z walizy włoskiej (1925-1926)*, w: tenże, *Orfeusz w piekle XX wieku*, Kraków 2000, s. 182.

[5] J. Wittlin, *Notatki z podróży po Europie*. Archiwum J. Wittlina, Muzeum Literatury w Warszawie, sygn. 955.

[6] Tamże.

[7] Tamże.

[8] Korespondencja J. Wittlina do J. Winczakiewicza, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, sygn. 4154.

[9] Listy J. Wittlina do Z. Haupta, archiwum Uniwersytetu Rzeszowskiego, sygn. Dk/878.

[10] J. Wittlin, *Notatki do Raptus Europae*, archiwum J. Wittlina w Muzeum Literatury w Warszawie, sygn. 943, k. 70.

[11] J. Wittlin, *Listy*, t. 2, Muzeum Literatury w Warszawie, archiwum Józefa Wittlina, sygn. 956.

[12] J. Wittlin, Notatniki, notatnik 97, 1950 r.,teczka 9, k. 285. Muzeum Literatury w Warszawie, archiwum Józefa Wittlina, sygn. 1704.

Ministerstwo
Kultury
Dziedzictwa
Narodowego
i Sportu.

Sfinansowano przez Narodowy Instytut
Wolności - Centrum Rozwoju
Społeczeństwa Obywatelskiego
ze środków Programu Rozwoju
Organizacji Obywatelskich
na lata 2018 - 2030

